

هنر ساختن و نواختن کمانچه

هنر ایرانی ساختن و نواختن کمانچه بیش از هزار سال قدمت دارد و از عناصر اصلی موسیقی فولکلور ایران است. این هنر از ایام دور در گردهمایی‌های اجتماعی و فرهنگی ایرانیان نقشی کانونی داشته است. در حال حاضر نواختن کمانچه هم سینه‌به‌سینه و هم به صورت آکادمیک صورت می‌گیرد و از این ساز برای نواختن موسیقی با بن‌مایه‌های مختلف استفاده می‌شود. «هنر ساختن و نواختن کمانچه»، ۱۶ آذر ۹۶ در دوازدهمین نشست کمیته یونسکو در کره جنوبی به نام ایران و آذربایجان به صورت مشترک به ثبت رسید. با عالی‌گرد همراه شوید تا با این میراث ارزشمند بیشتر آشنا شویم.

تاریخچه هنر ساختن و نواختن کمانچه

کمانچه یکی از سازهای اصیل و کهن ایران است تاریخچه‌ی طولانی دارد. از قرن‌های اولیه‌ی هجری نام آن در برخی اشعار و متون آمده است. نخستین نشانه‌ی تاریخی کمانچه مربوط به کتاب موسیقی الکبیر اثر ابونصر فارابی در سده‌ی چهارم هجری است. او در این کتاب از کمانچه با نام عربی آن «رباب» یاد می‌کند. عده‌ای بر این باورند که کمانچه تکامل‌یافته‌ی ساز رباب است. در اشعار برخی مانند مسعود سعد در قرن هشتم هجری نام این ساز ذکر شده است. در نقاشی‌های تالار چهل‌ستون اصفهان (دوره‌ی صفویه) نوازنده‌ی کمانچه مشاهده می‌شود. در دوره‌ی صفویه این ساز یکی از معتبرترین سازهای ایرانی به شمار می‌رفته است. در دوره‌ی مظفرالدین‌شاه قاجار نواختن ویولن در ایران رواج یافت و سبب شد که اکثر نوازندگان، کمانچه را کنار گذاشتند و به نواختن ویولن روی آوردند. برای مدتی نسبتاً طولانی ساز کمانچه مهجور واقع شد. در سال ۱۳۳۲

تلاش‌ها و تعالیم علی‌اصغر بهاری و پخش شدن تک‌نوازی کمانچه برای نخستین بار توسط ایشان از رادیوی ملی سبب‌ساز علاقه‌مندی روزافزون مردم به کمانچه و آموزش این ساز شد.

ساختار ساز کمانچه

کمانچه از خانواده‌ی سازهای زهی - آرشه‌ای است. جنس قسمت‌های مختلف آن پوست، استخوان و فلز است. گوشی، سرپنجه، شیطانک، دسته، سیم‌ها، خرک، پوست، کاسه و سیم‌گیر از اجزای مختلف کمانچه هستند.

کاسه

قطر خارجی کاسه کمانچه حدوداً بیست سانتی متر است. در نواحی مختلف ایران اندازه کاسه متفاوت ساخته می‌شود. کاسه کمانچه ترکمن‌ها بسیار کوچک است. در سایر کشورها که سازهایی مشابه کمانچه وجود دارد کاسه‌ها کوچک هستند و از پوست نارگیل ساخته می‌شوند. کاسه را در گذشته با صدف و خاتم‌کاری تزیین می‌کردند. چوب کاسه را معمولاً از چوب گردو و افرا می‌ساختند و امروزه بیشتر از چوب توت استفاده می‌شود.

دهانه

روی دهانه کمانچه پوست از جنس شکم گاو، پوست ماهی، پوست آهو و غیره کشیده می‌شود که نیاز به مهارت بالایی دارد.

آرشه

آرشه کمانچه، یک چوب با انحنایی از یک طرف است که بلند شصت سانتی متری دارد. در گذشته آرشه با موی دم‌اسب ساخته می‌شد.

تفاوت‌های کمانچه قدیم و جدید

این ساز در گذشته بدون سیم‌گیر بوده است. همچنین در نسخه‌های قدیمی ساز کمانچه سیم‌ها به صورت مستقیم به ساز وصل می‌شدند. این ویژگی بسیار مشابه ساز سه‌تار بود. پس از ورود ساز غربی ویولن به ایران، پیچ‌های کوچک تنظیم کوک در ویولن به سیم‌گیر ساز کمانچه اضافه شد تا نوازنده بتواند ساز را به دلخواه خود کوک کند. کمانچه‌های فعلی دارای چهار سیم هستند، در حالی که کمانچه‌های قدیمی فقط سه سیم داشتند. سیم‌ها به موازات طول ساز گسترده‌تری پیدا می‌کنند و آوای بسیار خوش و زیبایی را ایجاد می‌نمایند. لازم به ذکر است که در سالیان قبل کمانچه دو سل، دو سل کوک می‌شد. اما امروزه این ساز مثل ویلن کوک و انگشت گذاری می‌گردد.

نحوه نواختن ساز کمانچه

نوازنده کمانچه در حالت نشسته به نواختن ساز می‌پردازد. پایه کمانچه بر روی زمین یا صندلی یا زانو قرار می‌گیرد و سپس به کمک آرشه با کمانه نواخته می‌شود. ساز کمانچه در هنگام اجرا مقدار محدودی حول محور خود می‌چرخد که طبیعی است. دقیقاً به همین علت تماس آرشه با سیم‌ها آسان‌تر می‌شود. نوازنده کمانچه این

ساز را به صورت قائم با دست چپ مهار می کند. سپس انگشتان دست چپ را روی دسته و به طبع بر روی سیمها می لغزاند. از سوی دیگر آرشه را با دست راست به روی سیمها می کشد.

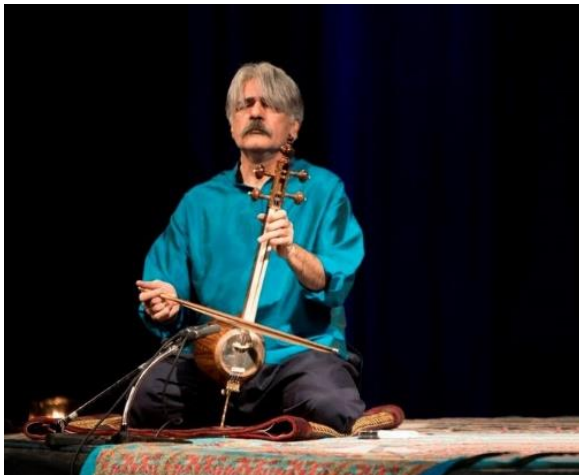
کیفیت کمانچه به چه عواملی بستگی دارد؟

کیفیت صدای کمانچه به عواملی همچون جنس چوب، ضخامت در نقاط مختلف کاسه، شکل کاسه و اندازه های کاسه بستگی دارد. همچنین کیفیت سطح کاسه از لحاظ تراش، نوع و ضخامت پوست کشیده شده، جنس و شکل و اندازه و محل قرار گرفتن خرک، کیفیت شیطانک، جنس سیم، زاویه اتصال دسته به کاسه بر روی کیفیت کمانچه تولید شده و قیمت آن اثر می گذارد.

کمانچه آلتو چیست و چه فرقی با کمانچه‌های دیگر دارد؟

کمانچه آلتو از جمله سازهای جدیدی است که با الهام از سازهای غربی وارد موسیقی ایران شده است. این ساز در سال‌های اخیر جای خودش را در بین سازهای ایرانی باز کرده است. کمانچه آلتو از لحاظ اندازه، بزرگ‌تر از کمانچه معمولی است. صدای این سباز به‌تر از کمانچه است. فواصل انگشت‌نگاری در کمانچه آلتو زیاده‌تر و بازتر از فواصل انگشت‌گذاری در کمانچه معمولی است.

شاخص‌ترین نوازندگان کمانچه در ایران

- علی‌اصغر بهاری
- کیهان کلهر
- رحمت‌الله بدیعی
- مجتبی میرزاده
- اردشیر کامکار

شاخص ترین سازندگان کمانچه در ایران

- ابراهیم قنبری
- مهر قدرت الله کردی
- بیاض امیر عطایی

سخن پایانی

کمانچه جزوسازهای جدانشدنی از فرهنگ موسیقایی ایران زمین است. از آن جا که ساخت این ساز از شیوه‌های مستقیم کسب درآمد است، سازندگان؛ آن را بخش مهمی از میراث فرهنگی ناملموس اجتماعاتشان به حساب می‌آورند. نوازندگان نیز با نواختن کمانچه درون‌مایه‌های بسیار متنوعی (از درون‌مایه‌های اسطوره‌ای تا عرفانی و کمدی)، بیان می‌کنند. امروزه، دانش نواختن و ساختن کمانچه در خانواده‌ها و مؤسسه‌ها و مدارس موسیقی تحت حمایت دولت منتقل می‌شود.

در تنظیم این مقاله از منابع زیر استفاده شده است:

<https://www.visitiran.ir/>
<https://www.destinationiran.com/>
<https://dolat.ir/>
<https://fa.irunesco.org/>

تهیه و تنظیم: آيسان پژوهان فر